

Bevindelijke diepte en katholieke breedte

over ds. Co Doornenbal (1909 – 1975)

(toespraak gehouden op 5 november 2009 bij de presentatie van het boek *Als je eenmaal hebt liefgehad* in de Sint-Jan te Gouda)

Toen ik hoorde dat het Conservatief Café zich van de kroeg tot de kerk had bekeerd en wij vanavond niet in café De Zalm bijeen zouden komen maar in deze prachtige, eeuwenoude kerk, moest ik denken aan een uitspraak van dr. W. Aalders (ook een hervormde dominee, en evenals ds. Doornenbal in 1909 geboren, maar anders dan hij nog maar enkele jaren geleden overleden).

In de laatste fase van zijn leven kerkte Aalders in de Amsterdamse Westerkerk. Hij woonde toen in Bussum, aan de Lijsterlaan, waar – tussen haakjes - ook Andries Knevel aan woont. Waarom reisde Aalders iedere zondag naar Amsterdam? Omdat hij ook naar de kerk ging voor het historische gebouw. Zijn grootvader was ouderling in de Westerkerk geweest. En voor het orgel, dat ingetogen en diep speelde, innig. ‘Daar bloeit mijn hart van open’. En de preek dan? Ach, die dertig tot vijfenvertig minuten moest je maar uitzitten. Het ging erom dat mensen eeuwenlang op een bepaalde locatie bij elkaar gekomen waren om God te aanbidden en te loven. Als je in Gouda woonde, moest je om deze redenen naar de Sint-Jan.

Het is een gedachtegang die ds. Doornenbal volledig had kunnen volgen. Daarom zou ik, als het ware op verzoek maar zeker in de geest van deze zeer gewaardeerde predikanten, willen beginnen met een paar verzen uit psalm 103:

‘Loof de Heere, mijn ziel, en al wat binnen in mij is, Zijn heilige Naam.

Loof de Heere, mijn ziel, en vergeet geen van Zijn weldaden,

Die al uw ongerechtigheid vergeeft, Die al uw krankheden geneest,

Die uw leven verlost van het verderf, Die u kroont met goedertierenheden en barmhartigheden.

[...]

Zoals een vader zich ontfermt over zijn kinderen, ontfermt de Heere Zich over degenen die Hem vrezen.

Want Hij weet wat maaksel wij zijn, gedachtig zijnde dat wij stof zijn. [...]

Looft de Heere, al Zijn werken, aan alle plaatsen van Zijn heerschappij.

Loof de Heere, mijn ziel.’

U heeft zo juist een filmpje gezien, opgenomen in 1958 in de pastorie en de tuin rond de pastorie van Oene opgenomen door ds. Jan Ringena, die samen met zijn vriend ds. W. Balke (nu prof. dr. W. Balke) daar regelmatig op bezoek ging. U zag een olijk lachende, wat ondeugende man, in een mooi pak. Deze aardige, stijlvolle man was ds. Doornenbal. En over hem gaat mijn boek.

Doornenbal was een boerenzoon uit Doorn. Hij had graag boer geworden maar was er fysiek niet geschikt voor. Hij ging naar het christelijk lyceum in Zeist en studeerde daarna theologie in Utrecht. Hij werd predikant, achtereenvolgens in Woubrugge (bij Leiden; Comrie), Kesteren (WO II) en in het dorpje Oene, aan de oostrand van de Veluwe.

Als Doornenbal een gewone man was geweest, dan had hij gepreekt en gecatechiseerd, huis- en ziekenbezoeken afgelegd, en al die andere dingen die dominees doen, en niet meer dan dat en zouden we nu niet veel meer van hem weten.

Maar hij was geen gewone man. Hij beschikte naar eigen zeggen over (slechts) één talent. ‘Het bezit van mijn ogen en het vermogen ermee de schoonheid der dingen te zien en er een klein geluk uit weg te dragen.’ (OP 80)

Het vermogen de schoonheid der dingen te zien. Wat voor dingen waren die dingen? In de eerste plaats de natuur, die hem geregeld overstelpte en onhoudbaar kon vervoeren. Hij zag en ervoer die schoonheid ook in de literatuur, vooral in poëzie. Vanaf zijn gymnasiumjaren heeft hij dichters, vooral uit de romantische traditie, gelezen en verzwoegen: Gorter, Perk en Kloos, Boutens, Roland Holst en Gossaert. Zo was hij, naar eigen zeggen, nooit alleen. Hij kon altijd gedichten uit zijn hoofd opzeggen. En hij zag, ten derde, die schoonheid in de stijl van de traditie waaruit hij was voortgekomen: de christelijk-historische traditie van het Reveil en de Nederlandse Hervormde Kerk.

En dat Doornenbal geen gewone man was, kwam niet alleen door dat visuele talent, maar ook door zijn gave om zijn indrukken en ervaringen aan het papier toe te vertrouwen, in een uitstekend leesbare stijl. Hij schreef die stukken elke week in

de Hervormde kerkbode van de Veluwe. Die stukken, inmiddels in zes boeken gebundeld, zijn de basis van mijn boek over Doornenbal, samen met de preken en meditaties die hij heeft nagelaten, enkele manuscripten en gesprekken met mensen die hem nog hebben gekend.

Is dat ongewone van Doornenbal voldoende reden voor weer een boek over hem?

Ik meende van wel. Mijn boek bestaat uit drie delen. Het eerste deel is een uitvoerig portret van Doornenbal: het gaat over zijn levensloop, over de zaken die zijn ziel en zaligheid hadden, over zijn vreugdes en diepe frustraties, zijn vele mislukkingen en zijn extases, zijn twijfels en zijn geloof, van zijn jeugd tot zijn sterfbed. Het derde deel biedt drie teksten van Doornenbal zelf:

de lezing van Doornenbal over de dichter Gerrit Achterberg, met wie hij bevriend was

een publicatie over dr. Alexander Comrie, de beroemde theoloog die in Woubrugge een van zijn voorgangers was geweest (en hier in Gouda gestorven en in deze kerk begraven is)

en een bijzondere preek die hij in december 1961 in de Singelkerk in Ridderkerk heeft gehouden.

Het middelste, tweede gedeelte is een essay/beschouwing over het belang van de specifieke vorm van spiritualiteit die Doornenbal belichaamde, en van zijn visie op cultuur, samenleving en politiek, voor ons nu. Met dit boek heb ik vooral aan deze traditie willen herinneren, in de hoop dat deze traditie levend blijft en ons kan helpen bij het innemen van een positie in onze tijd. Wat dat betreft is dit boek, de inhoud van dit boek, een doel op zich, en gaat er geen agenda of programma achter schuil.

Ik heb die spiritualiteit en die visie samengevat met de woorden: christelijk conservatisme. De kern van dat christelijk conservatisme (dat wel een politiek programma impliceert maar geen politiek programma ís) bestaat uit de hoogst ongebruikelijke combinatie van bevindelijke diepte en katholieke breedte.

Ik wil dat graag nader uitleggen.

Bevindelijke diepte

Ds. Doornenbal was een orthodox predikant, of beter: een orthodox-bevindelijk predikant. Hij was overtuigd van het menselijk tekort, van de zondigheid van de mens, van de leegte van een leven zonder God. Hij wist natuurlijk dat Christus de relatie met God had hersteld, maar hij kwam eigenlijk vooral mensen tegen die van dat geheim de eerste beginselen hadden geleerd, en die het verder vaak niet meer wisten. Hij was geen man van een groot geloof. Twijfel en onzekerheid bezetten hem veelvuldig. Zelf zei hij daarover: 'Ik moge hopen dat er iets van goddelijk onderwijs in mijn leven bij geweest is en dat de indrukken uit mijn jonge jaren: de liefde, de vrede, de blijdschap, bij alle smart en bij alle zorgen, zuiver en echt geweest zijn. Ik weet dat er ontzaglijk veel gevoelswerk bij was, dat in de loop der jaren verdwenen is en ook verdwenen moest. Wij kunnen de rust en wij kunnen de steun niet in onszelf vinden en niet in ons innerlijk leven.'

Om die reden wilde hij er als predikant niet zijn voor 'de zonnigen en de gelukkigen, de sterken en geslaagden, de goeden en de evenwichtigen, de kerkelijken en de rechtzinnigen'. Die konden zichzelf wel redden. 'Maar de armen en gekneusden, de kreupelen en verminkten die wegschuilen in de heggen en steggen, aller uitvaagsel en aller afschrapsel, al wat geestelijk en maatschappelijk en kerkelijk underdog is, dat heeft onze deernis nodig en daarvoor zou ik ook het liefst wat mij nog rest aan kracht en leven willen inzetten'. (G 126-127).

Katholieke breedte

Wat de katholieke breedte, die had m.i. drie aspecten.

- De ingetogenheid die voortvloeit uit een realistisch mensbeeld, ging bij Doornenbal gepaard met een relatieve openheid naar de cultuur. Hij las veel literatuur en poëzie; hij legde daar bijna wekelijks getuigenis vanaf. Hij correspondeerde met Nijhoff en Roland Holst, en was bevriend met Gerrit

Achterberg. Daarmee vertegenwoordigde hij een oude traditie van calvinisten die tevens cultuurminnaars waren: van Revius en Sluiter en Lodenstein, via mensen van het Reveil als Bilderdijk en Da Costa en Bosboom-Toussaint, tot Geerten Gossaert, Jacqueline van der Waals, Gerrit Achterberg en Ida Gerhardt.

Ik vind het belangrijk aan dit geluid te herinneren omdat ik eigenlijk een beetje hoop dat dit boek over Doornenbal ook een soort anti-Siebelink kan zijn. Daarmee bedoel ik niet een polemieek met de schrijver Jan Siebelink, want ik ben overtuigd van zijn integriteit, en ik geloof ook dat zijn schets van kleingeestige oefenaars meer voor zijn lezers dan voor hemzelf een opgeluchte afrekening is met een verleden waarvan met een gerust hart afscheid kan worden genomen. Maar van *Knielen op een bed violen* zijn bijna 600.000 exemplaren verkocht, en het gevaar lijkt mij daarom groot dat het beeld van de calvinistische dominee in het moderne Nederland in toenemende mate wordt bepaald door het beeld van ds. Poort en epigonen als Jozef Mieras: onmenselijke barbaren met gele konijntanden, een vieze zwarte jas waar de roos al bij voorbaat zit ingeweven, en gezwollen in hun vette nekken waarvan de afgrijselijkheid alleen door hun theologische opvattingen wordt overtroffen. Het zou toch mooi zijn als Doornenbal, een man met gevoel voor stijl, met een mooi pak en al zijn interesse voor literatuur en poëzie, dat beeld iets zou kunnen bijstellen.

- Het tweede aspect van die katholieke breedte was kerkelijk van aard. Doornenbal dacht hoogkerkelijk. Dat weerhield hem er niet van om doordeeweeks met een zekere graagte voor te gaan in allerlei afgescheiden kerkjes, maar hij zag afscheiding niet als een oplossing van kerkelijke kwesties, zoals hij de theologie van vele afgescheiden kerken nodeloos ingewikkeld vond geworden. Hij geloofde in 'de kerk achter de kerk', in de kerk waarin tijd en afstanden zijn opgeheven. Hij was niet geïnteresseerd in het conflict tussen hervormd en gereformeerd, want de gereformeerden hadden voor hem afgedaan. Hij was veel meer geïnteresseerd in de grote breuk, die tussen Rome en de Reformatie, en hij was van mening dat de Reformatie te veel had afgeschaft. Hij noemde de biecht en de rol van de heiligen. Hij was er ook van overtuigd dat er een katholieke (algemeen-christelijke) vroomheid was. Alleen de historische continuïteit van de gemeenschap van de kerk van alle eeuwen en plaatsen, en de ervaring van die

continuïteit, zorgde er volgens Doornenbal voor dat het geloof niet provinciaals zou worden en verschralen.

- Het derde aspect van die katholieke breedte was maatschappelijk en politiek van aard. Doornenbals ruime blik richtte zich niet op de eigen groep, het eigen clubje en de belangen van het eigen clubje. Rond 1970, toen een nieuwe christelijke verzuiling op aanbreken stond, voorzag hij dat de toenemende kloof tussen christenen en de samenleving om hen heen, ertoe zou leiden dat christenen zich in eigen kring zouden terugtrekken. Doornenbal voorzag dat dat een schijnoplossing was. Het isolement zou tot verstarring leiden, tot eenzijdigheden, een verlammende onzekerheid, en een verlies aan vrijheid die mensen, in zijn woorden, ‘zo sarcastisch als de duivel zelf’ zou maken.

Doornenbal dacht niet vanuit het kerkje en de eigen club, vanuit en voor de eigen groep, maar christelijk-historisch, dat wil zeggen: voor en vanuit heel het land en heel het volk. Hij zag dat zich tijdens zijn leven een kentering voltrok, een breuk in de Nederlandse samenleving. Veel van wat hem altijd lief was geweest en lief bleef, verdween. En *als je eenmaal hebt liefgehad*, als je al die dingen, gewoonten en gebruiken, hebt liefgehad – van de manier waarop het hooien vroeger verliep tot de manier waarop Oene zijn doden begroef – dan doet het pijn wanneer dat verandert. Maar Doornenbal was geen reactionair. In de moderne tijd begroette hij ook veel ontwikkelingen die hij als vooruitgang beschouwde, zoals de moderne gezinsverzorging en de keizersnee bij koeien. Wat hem vooral ziek van melancholie kon maken was het vermoeden dat zich in en achter het verdwijnen van allerlei gebruiken en gewoontes een grotere verandering voltrok, een morele breuk met het verleden, dat Nederland – in de woorden van Groen van Prinsterer – zich ontwikkelde van een democratie tot een ochlocratie; d.w.z.: van een samenleving waarin het volk regeerde, maar dan door een volk dat de goden vreesde, eerbied had voor ouderen en de wetten, geen absolute vrijheid voor zichzelf opeiste maar vrijheid zag als het recht om te doen wat je behoort te doen, naar de regering door de massa, die volstrekt geseclariseerd zou zijn, in het heden zou leven, zonder de ongeschreven wetten in het hart, en een absolute vrijheid voor zichzelf opeisend, omdat vrijheid voor de moderne massa het recht is om te doen wat je wilt doen en te zeggen wat je wilt

zeggen – gewoon omdat je dat een lekker gevoel geeft en het daarom goed is.

In een meditatie over de Bergrede heeft Doornenbal het over de wetten van het Koninkrijk:

‘Het Koninkrijk van God is in ons, omdat het onze schepping is. De wetten van het Koninkrijk zijn geschreven in ons gestel, lichamenlijk en geestelijk. Alleen door te leven naar die wetten, zullen wij werkelijk leven, en anders niet. Wij kunnen die wetten breken, maar dan breken zij ons, dan leidt dat enkel tot verderf en ondergang over de hele linie van ons bestaan. Even goed geldt dat het Koninkrijk onder ons is. Dat de wetten ervan dus de enig mogelijke leefregel zijn voor de mensen onderling. Ook die wetten kunnen we breken. Onze naaste niet liefhebben als onszelf. Maar het enige gevolg is dat wij hen dan als een probleem terugkrijgen. Innerlijk leidt het breken van de wetten van het Koninkrijk tot conflicten, vrees, schuldgevoel, frustratie en degeneratie. Uiterlijk, in de samenleving, tot strijd, bitterheid, ontbinding en algehele ineenstorting van alle menselijke verhoudingen.’

Waar het christelijke conservatisme van ds. Doornenbal (en van zovele anderen uit dezelfde traditie) dus in de kern over gaat, is dat het culturele fundament van een samenleving verbreekt en verkrumelt wanneer de ‘wetten van het Koninkrijk’ worden gebroken – wanneer een land seculariseert, wanneer de bewoners alleen nog maar in het heden leven en zichzelf niet zien als een schakel tussen de doden en de nog niet geboren, wanneer de ongeschreven wetten in het hart van de mens vervagen of zelfs verdwijnen (als dat mogelijk is), wanneer vrijheid een absoluut recht wordt en niet wordt beperkt door noties van innerlijk fatsoen en beschaving, wanneer mensen overmoedig worden en trots, het midden en de voorzichtigheid en de gematigdheid verachten, wanneer het gelijkheidsdenken doorschiet en vaders met hun zonen en leraren met hun leerlingen als gelijken, als vrienden en kameraden, willen omgaan. De ravage die door dit alles wordt aangericht, de anarchie en chaos die dan dreigen te ontstaan, kunnen (!!!) niet door politieke middelen worden opgelost, al zal het volk gaan schreeuwen om een sterke man of vrouw die met voorbyschuiven van alle wetten en verdragen graag orde op zaken komt stellen. De ravage kan alleen worden gestopt en hersteld door een herstel van het culturele fundament onder de samenleving, door de terugkeer van burgers die goed opgevoed zijn en goed onderwijs hebben ontvangen en zo kunnen

uitgroeien tot deugdzame mensen die zichzelf kunnen beheersen. En je kon ds. Doornenbal niet wijs maken dat deze conservatieve terugkeer buiten het christelijk geloof om mogelijk zou zijn. Een geestverwant van ds. Doornenbal, en als bewoner van een buitenhuis in Epe bijna zijn buurman – de Utrechtse hoogleraar en CHU-senator C. Gerretson, alias de dichter Geerten Gossaert – zei het zo in een lezing over Willem de Clercq:

‘En daarom, wanneer men ons uitkomst belooft door de grootste macht en de beste leider, dan staan wij kinderen van het Reveil met een stille glimlach tegenover het geschreeuw van de wereldmarkt. Want wij hebben leren denken vanuit een diepere kenbron.

En daarom: wanneer men ons spreekt van de *grootste macht*, is ons antwoord: *de liefde overwint*.

En wanneer men ons spreekt van *leider*, dan zeggen wij: *mijn Heer en mijn God*.’

